

Ibilaldi bat Hernaniko gotorlekuen historian zehar:

erdi aroko harresitik Napoleonen
garaiko guduetako babesetara

• Alfredo Moraza Barea
(Aranzadi Zientzi Elkarte)

Lerro hauen bitartez, oroitze-ariketatxo bat egin eta Hernaniko iraganarekin zerikusia duten hainbat albiste ekarri nahi ditugu gaurko egunetara. Jende askori ezezagunak edo bitxiak gertatuko zaizkion zenbait datu eskaintzea da gure helburua. Hain zuzen, kanpoko mehatxu desberdinei aurre egiteko, biztanleek zeukaten *babesa* edo zeuzkaten *babesak* izango ditugu hizpide eta ardatz.

Gai zehatz hau jorratzeko orduan, Hernaniko historia hain aberatsa izateak eragozpen handi bat planteatzen digu, horri buruzko datuak ezin konta ahala direlako. Hernanik lurraldearen babes-bilbean bete duen zeregin nabarmenaren emaitza da hau guztia. Protagonismo hori bi alderdi zehatzen bidez adieraz daiteke: bat, Hernani Frantziako mugatik gertu dago; eta bi, Frantziatik Gaztelara zihoan Errege Bide zaharraren trazatuan (gaur egungo N-1 errepidearen aurrekoan) ondo kokaturik zegoen.

Hala ere, honako artikulua honetan, gaia osorik jorratzea zinez korapilatsua gertatzen zaigu (monografiko bat atera beharko genuke); hori dela eta, artikulua bitan zatitzea erabaki dugu: lehen artikuluan Hernaniko babesak jorratuko ditugu XIX. mende hasierara arte, eta bigarrenean XIX. mendeko Karlistaden asalduzko garaietaraino helduko ginateke (hau hurrengo edizio baterako erreserbatuko dugu).

Erdi Aroko hiribilduaren babesak.

Hernaniko babesei buruzko gaia jorratzeko orduan beharrezkoa da, zentzuzkoa denez, biztanleriak bere jatorrian, hau da, sortu zenean izan zituen babesetatik abiatzea¹. Biztanle-gune hauen ezaugarrietako bat harresi batez inguratuturik egotea zen, hau da, harresi batek haien perimetro osoa inguratzen zuen. Hernani ez da salbuespena eta jatorrizko biztanle-gunea inguratzen zuen harresi bat izan zuen bere sorreratik bertatik². Herri-gunea zehazteko orduan harresi hauek funtsezko zeregina betetzen zuten, herri-gunearen (kalea) eta inguruko landa-gunearen (baserriak) arteko muga fisikoa ezartzen zutelako. Gaur egun, Hernanin, harresi haien aztarnarik ia bat ere ez da geratzen, edo agerian ez behintzat, arkeologia-indusketa batzuen bidez lortutakoak izan ezik (Kale Nagusia, 27-29 eta 3-5)³. Horri esker jakin ahal izan dugu harri-lanez eginiko harresi batzuk zirela eta 5 metroko altuera eta 1,20-1,30 lodiera zutela; beraz, Erdi Aroko gainerako herri-guneetakoak bezalakoak ziren. Denborak aurrera egin ahala, harresi hauek euren hasierako balioa galdu zuten, ahanzturan erori arte, haien aldamenean proiektaturik zeuden etxebizitzentzat eragozpen bilakatu zirelarik. Hasiera batean, harresiak eta etxebizitzak atzealdea bereizten zituzten ingurubide zaharrak beretzat hartu zituzten auzokoek; baina azkenean, eraikuntzan bertan integratu

ziren, zela harresi perimetral gisa (beraietan leiho edota ate berriak zabalduz) edo besterik gabe harresiak lurrera botaz.

Erdi Aroko harresi hauekin zuzen-zuzenean lotuta dauden beste elementu batzuk sarrerako portaleak edo arkuak dira, bi mundu horien artean (kalekoaren eta baserrikoaren artean) zubi modura funtzionatzen baitzuten. Portale haiek herri-guneen erakusleihoak ziren eta gauez iltzez eta giltzez ixten ziren. Jatorriz Hernaniko hiribilduan gutxienez bost (edo agian sei) portale egongo ziren. Portale nagusiak Kale Nagusiaren eta Kardaberaz kalearen beheko muturrean zeuden, gaur egungo Plaza Berria elkartzen zaien lekuan, eta aurrez aurreko beste muturrean beste portale bat zegoen, gaur egungo udaletxetik gertu, bi kaleak bertan elkartzen baitziren, eta gaur egungo plaza baino txiki-xeagoa zen beste bat zegoen han. Gainerako bi portaleak arruntagoak ziren eta hiribildua Ekialde-Mendebalderantz moztzen zuen kalezuloaren (gaur egungo Felipe Sagarna *Zapa* kalearen, edo *kantoiaren*) bi muturretara agertzen ziren: portale haietako batek oraindik zutik dirau, Gipuzkoa osoan kontserbatzen diren mota horretako alerik zaharrenetako bat izanik. Denboraren poderioz, portale hauek desagertuz joan ziren, eta desagertzen azkenak Plaza Berriaren ondokoak izan ziren, 1855ean eta 1856an eraitsi zituztelarik.

¹ Hernaniko hiribildua sortu zeneko uneari dagokionez, gaia jorratu dutenen artean ez dago adostasunik; beraz, misterioak argitu gabe dirau. Aztarnen arabera, dena den, herri-gune gisa lehendik existitzen bazen ere, badirudi "sorrerako" hiri-gutuna XIII. mendean eskuratu zuela.

² Hernaniko jatorrizko herri-gunea gaur egungoa baino askoz txikiagoa zela gogoratu behar da, gaur egungo Gudarien plazatik Plaza Berriraino iristen baitzen. Erdi Aroaren bukaeran edo Aro Modernoaren hasieran (XV-XVI. mendeak), gune hau Zinkoeneako bazterretaraino hedatuko da, gaur egungo herri-gune historikoa sorraraziz, nahiz eta ordurako babes-harresi baten beharrik izan ez.

Erdi Aroko sorrerako gune horretan, San Joan Batailatzailearen parrokia-eliza gaur egungo Agustindarren komentuan zegoen, eta ez gaur egun ezagutzen dugun lekuan. XVI. mendearen erdialdean lekuz aldatu zuten, eta sektore honetan herri-gunearen irudia goitik behera aldarazi zuen, inguruan plaza zabalago bat sortu zelako, albo batean tenplua eta beste albo batean udaletxea zeudelarik.

³ Hernaniko harresiaren trazatu zehatza -jatorrizko urbanismoaren beste alderdi batzuekin gertatu bezala- definitzea oso zaila da gaur egun, herri-guneari buruzko ikerketa zehatzik ez dagoelako eta horri buruz lortu diren ebidentzia arkeologikoak oso urriak direlako. Antza denez, trazatu hura bat etorriko litzateke Kale Nagusian dauden zenbaki bakoitien atzealdeko egungo fatxadekin, Gudarien plazaren eta Plaza Berriaren artean; hala eta guztiz ere, haren trazatu zehatza zein zen ez dakigu; izan ere, gaur egun hasieran baino nabarmen aurreratuago daude, Kardaberaz kaleko zenbaki bikoitietan dauden etxeen atzealdeko fatxadetan egin izan diren berregituratze-lan handiengatik.

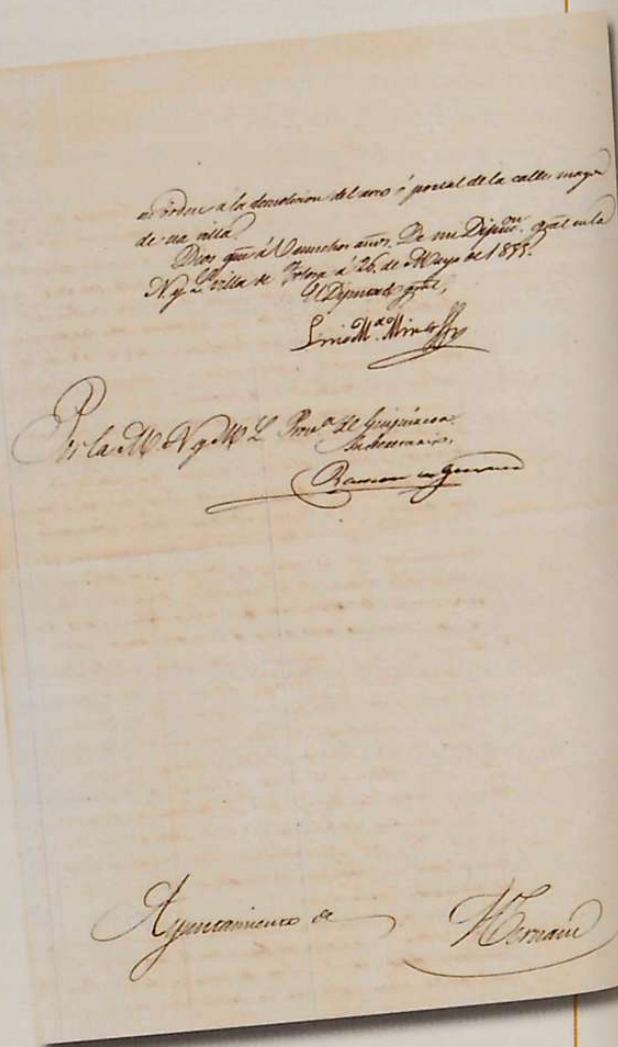
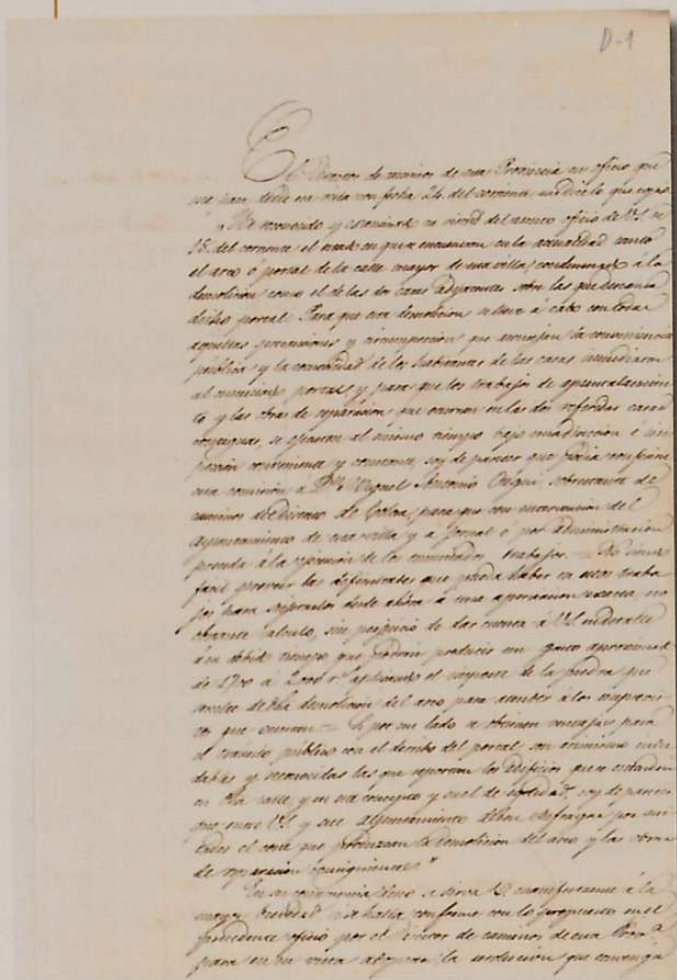
HUA/AMH//D-1-1/5. Kale Nagusian burututako lanak... 1851 – 1894:

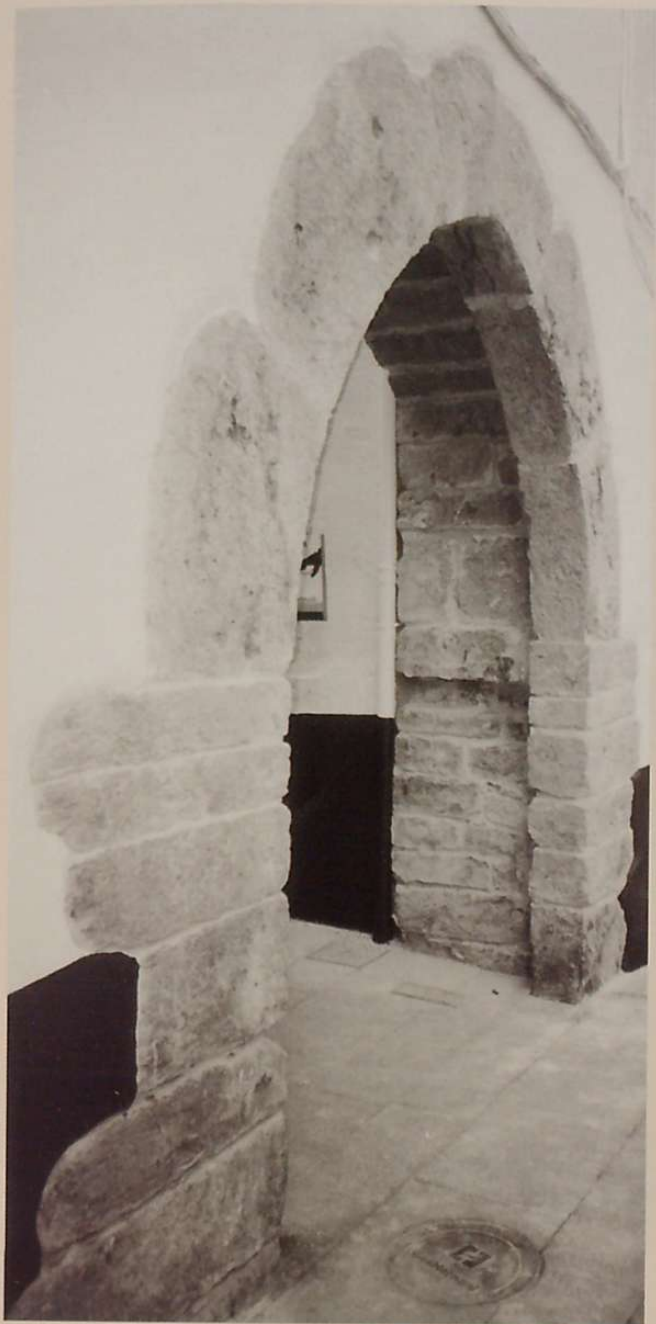
El Director de caminos de esta Provincia en oficio... con fecha de 24 del corriente me dice...

"He reconocido y examinado en virtud... el estado en que se encuentran en la actualidad tanto el arco ó portal de la calle mayor de esa villa, condensuado à la demolición, como el de las dos casas adyacentes sobre las que des- cansa dicho portal..."

... para en su vista adoptar la resolución que convenga en orden a la de- molición del arco o portal de la calle mayor de esa villa.

... en la N. y L. villa de Tolosa a 26 de mayo de 1855.

Felipe Sagarna Zapa kalean portaleetako bat
(ateetako bat) kontserbatzen da.

Jentilen dorrea edo Portalondo etxea, gotor-etxe bat Hernaniko herri-gune historikoan.

Deskribaturiko harresi horren trazatuan modu estrategikoan jarritako dorre batzuekin osatuko zen, ziur aski, biztanleriaren babes; gaur egun, dorre horietako zenbaitzuk hiri-izaerako etxe peto-petoak bilakarazita dauzkagu (*Jentilen dorrea* edo *Portalondo* etxea, *Dorre* etxea,...).

Babes edo harresi hauek testigantza-izaera edo izaera sinbolikoa izango dute gehienbat, eraso baten aurrean ez baitziren oso eraginkorrak: 1332an, 1512an eta beste urte batzuetan setiatu, arpilatu eta erre zutenean agerian jarriko den bezala.

Gotorlekuak Aro Modernoan (XVII. mendea)

XVII. mendera arte itxaron beharko da, agintariek herri-gunearen kokapen estrategikoari jarraiki "benetako" babes-proiektu berri bat planteatzat.

Proiektua osorik burutu izan balitz, herri-guneari aldaketa handia ekarriko ziokeen, gotorturiko herri handi bat (Donostia, Hondarribia, Baiona edo Iruñekoaren pareko) sortuko baitzate-

keen. Aipatutako proiektua Hogeita Hamar Urteko Gerraren ondorio zuzena izan zen (1618-1648), gerra-gatazka honek Europa kontinentalaren zati on bat astindu baitzuen hainbat eta hainbat fasetan⁴. Frantziak gatazkan sartzeak ondorioak ekarri zizkion gure lurraldeari, galiar erresumarekin mugakide izanik. 1638ko udan, frantziar armadak, Condé printzipearen aginduetara zeuden 18.000 gizonekin, Gipuzkoa inbadituko du, hainbat herri (Irun, Oiartzun, Lezo, Erreterria, Pasaia) arpilatuz eta Hondarribia ia ehun egunetan setiatuz.

Inbasio berri baten ondorioak prebenitzeko, Gerrarako Kontseiluak Gipuzkoa babesteko hainbat neurri hartuko ditu, diru-kopuru handiak inbertituz. Donostiako eta Hondarribiko babesak nabarmen hobetzea proiektatzen da, eta Pasaiaiko eta Getariaiko portuak gotortzeko obrei bultzada bat emango zaie; areago, "Erreterria Berri" bat sortzea proposatu eta trazatuko da gaur egungoa ez bezalako beste kokaleku batean (Basonoaga edo "Alto de Capuchinos"), zegozkion harresiekin eta guzti. Herri hauetako babesak hobetzeko lanei gehitu beharko zaizkie Hernanin egitekoak direnak, kostaldeko plaza horien atzealdearen defentsarako gune estrategikotzat eta Probintzian barneratzeko ataritzat jotzen baitzaio ("*una de las cosas mas importantes para la Provincia de Guipuzcoa y defensa della es la fortificación de Hernani*").

Hernaniri dagokionez, lanak 1639ko udara arte ez dira hasiko, baina horien arduradunek bidalitako txostenak ikusita, lanak oso poliki aurreratuko dira, diru-baliabiderik eza dela eta.

Erdi Aroko jatorrizko harresitik gelditzen diren hondarrei –berez aski hondatuta zeudenei– eustera eta "lurrez eta elkar lotutako egur txikiz" osaturiko parapeto soil batzuk egitera mugatuko dira. Lanak etenda eta inongo mantentze-lanik gabe luzaro egon ostean, harresiak hondatuta zeudela ikusi zuten, handik hiru urtera lanei berriro ekin nahi izan zieten⁵. Diego Isasi ingeniari ospetsuak 1642an egindako proiektu berria aurrekoa baino anbiziotsuagoa zen, egindako muntaian ikus daitekeen bezala. Horren exekuzioaren arabera, herriaren inguruan gotorleku edo zitadela handi bat eraiki nahi zuten, harri-lanez eginda eta bere perimetro osoan bastioiz eta gortinaz babestuta, perimetroaren zati handi bat inguratuko zuen babes-erreten handi batez babestuta ere. Horren barruan, gainera, zenbait kuartel eta bolborategi eta beste eraiketa batzuk egokitzekoak ziren. Horrez gain, zitadela hau obra txikiko beste bi eraiketarekin indartzekoa zen, bata Tellerigain deritzon alderdian ("*en el paraje que se llama Telleria*") eta bestea herri-gunetik gertu (Txantxilla). Lanen kostua guztira 70.000 ezkutukoa izango zela aurreikusi zen, itxuragabeko diru-zenbatekoa garai hartarako, eta lanen exekuzio-epeak zortzi hilabetekoa izan behar zuen. Proiektu faraoonikoak Kontzejuaren aldetik era guztietako oniritziak eta babesa izan arren, azkenean ez zen gauzatuko, zorionez, exekutatu gabeko proiektuen lo-zorroan geratu zelarik.

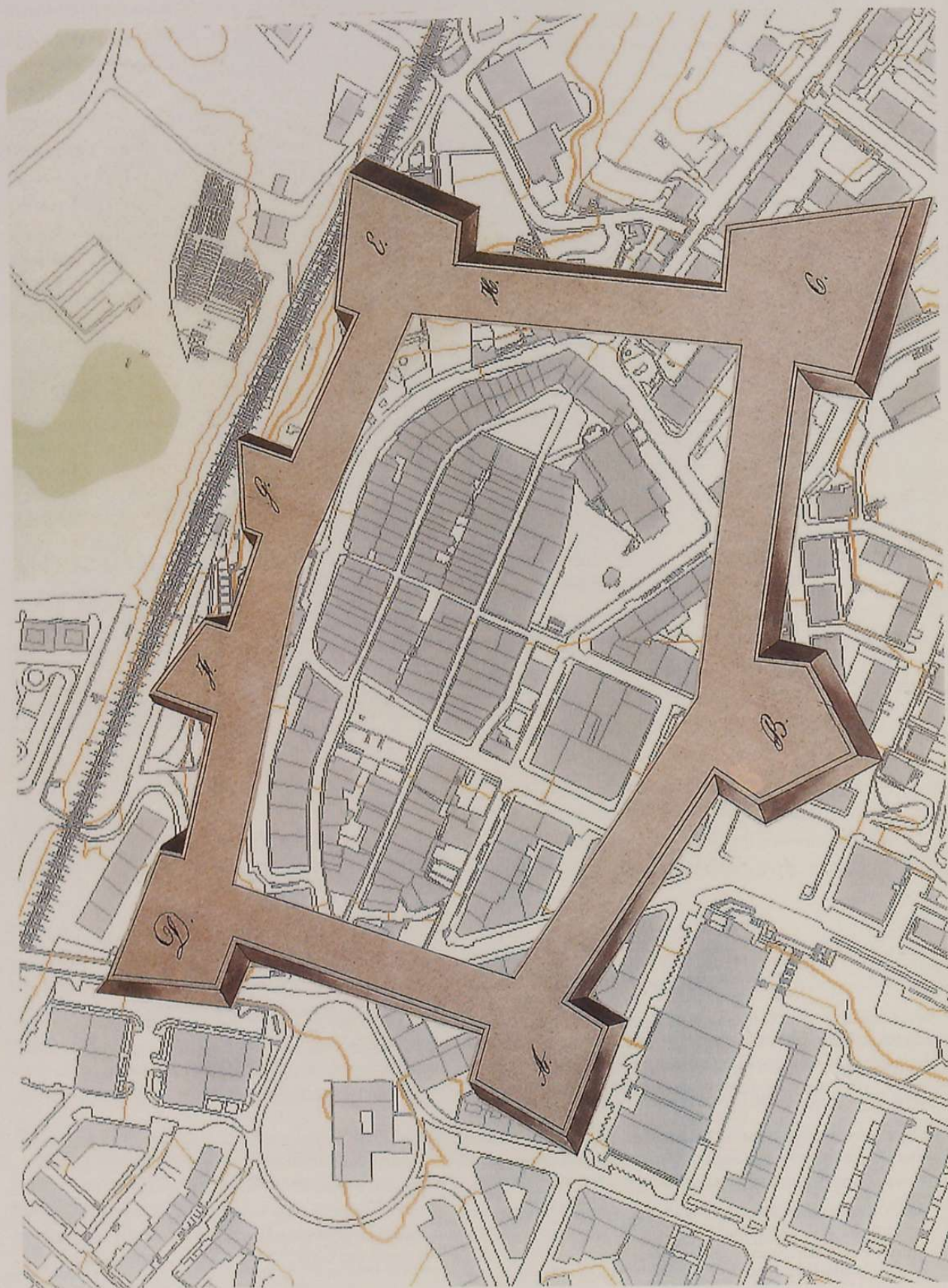
Hurrengo hamarkadetan hiribilduak ez du bere balio estrategikoa galduko eta gunea gotortzeko proposamen berriak egingo dira, inoiz gauzatu ez baziren ere (1673)⁶.

⁴ Gerra honek, hasiera batean, izaera erlijiosoa izan zuen, Erreformaren (katolikoak) eta Kontraerreformaren (protestanteak) aldekoen arteko gatazka izan baitzen, baina handik gutxira Europako potentzia nagusiek gatazka bere egin zuten, kontinentearen hegemonia eskuratu nahirik. Bandoetako batean Sakro Inperio Erromatar Germanikoa, Liga Katoliko Alemaniarrak, Austria, Espainia eta Bavaria batu ziren; bestean, berriz, Suedia, Holanda, Frantzia, Ingalaterra, Bohemia, Danimarka, Eskozia, Saxonia, Palatinatua eta Transilvania.

⁵ 1642an eginiko txosten batean haxe azaltzen da: "*la fortificación que oy tiene esta villa esta del todo yntil por haverse caydo la mayor parte, y la que ha quedado se ha convertido en guertas, y aun que se hallara en la misma forma y comodidad que quando al principio se hizo no es suficiente para detener el enemigo pues su poca altura, cortedad de defensas no puede servir de plaza fuerte ni de quartel por su apretado recinto*".

⁶ Gerónimo Rinaldi ingeniariak 1673an egindako proiektuan, elkarren osagarri izango ziren bi gotorleku exekutatzeko proposatzen zen. Bata herri-gunea inguratuz, eta beste bat aurrekoaren osagarri, "*en un monte asperísimo y de peñas*", Santa Barbaran alegia (urik ez zegoen eta nekez mantendu zitekeen alderdi batean).

Hernaniko zitadela gotortzeko
proiektua 1642an; 1639koa baino
nabarmen anbiziotsuagoa.

Konbentzio Gerra (1793-1795)

XVII-XVIII. mendeetan zehar egindako proiektu handiak bertan behera utzita, gerra-gatazka berri batek Probintziaren defentsan beti izan duen protagonismoa itzuliko dio Hernaniri. Zientzia militarrek ordura arte izandako bilakakeraren ondorioz, herri-gune zaharra gotortzeko aukera erabat baztertu zuten, eta oraingoan ahalagin guztiak bideratu zituzten Santa Barbara inguruak gotortzera.

Luis XVI. erregea hiltzera zigortzearen ondorioz, Konbentzio Gerra sortu zen, eta Espainiak eta Ingalaterrak Frantziaren aurka egingo dute. Gerra hasieran frantziar lurraldea inbaditu zuten, baina gerra-frontea berehala bueltatuko da mugara, eta hori dela-eta gotorleku handiak eraikitzen hasiko dira. Lanik gehienak Bidasoa inguruan egin baziren ere, Hernaniren kokapen estrategikoa dela-eta hiri garrantzitsu bilakatu da⁷ babes-sistema horretan. Inbasio bat gertatzekotan, hain zuzen, etsaien osteei aurre egin eta atzealdea defendatzeko puntu garrantzitsuenetako bat dela idatziz jasota dago. Helburu horrekin, 1793. urte bukaeran, Juan Poulet eta Juan Ximenez Donoso ingeniariak bertara bidali zituzten, Santa Barbara mendiko gotortze-lanak egin zitzen. Lan horien ezaugarriak buruzko datu zehatzik ez daukagu, baina lan nahiko garrantzitsuak izango zirela pentsatzekoa da, garesti atera baitziren (20.000 peso), haien gaineko deskribapen bat edo beste izateaz gain ("*si el enemigo retarda en eio unos seis meses, tenemos aquí un Castillo como el de Jaca en Aragon*"). Dena den, frantziar osteei 1794ko abuztuaren lehen Bidasoako su-lerroa hautsi eta Gipuzkoa inbaditzen dutenean, lanak artean amaitu gabe zeuden, eta ondorioz, aurrera egin ez zezaten inongo oztoporik ez zuten kausitu. Hernanik hil horretan 3an eman zuen amore. Gotorleku haiek, handik urte gutxira, 1796an, "*estaban arruinadas todas estas obras por el ejercito frances*", eta ondorioz, gugana ia-ia ez da lekukotasunik bat ere heldu.

Napoleonen garaiko guduak (1808-1813)

Hernanik bere historian zehar izan dituen gotorlekuei buruzko gure deskribapenaren azken fasea Napoleonen garaiko guduetan jasotakoei dagokie. Gatazkarekin zerikusia duten zehatzak eta Hernaniri ekarri zizkieten zamak albo batera utzita –lehenago aurkeztu genuen beste lan batean modu zabalago batez jorratu baikenituen⁸–, gerra-garai honen alderdi fisikoa jarriko dugu arreta.

Frantziar okupazioaren garaian, frantziarren soldadu-oste bat Hernaniko hiribilduan iraunkorki kokatuta egon zen, biltegiak eta kuartelak zeuzkatelarik eta biztanleen hainbat etxe okupatzen zituztelarik. Bien bitartean, gotortze-lan garrantzitsuak egin zituzten, batez ere herri-gunean, herria beharrezko babes-bitartekoz hornitzeko, baina aurreko hamarkadetako proiektu handien mailara iritsi gabe.

Lan hauek 1809. urteko azken bi hilabeteetan gauzatu ziren gehien bat, Probintziako Gobernari Thouvenot jeneralaren aginduz. Horren kostua udal diruekin oso-osorik ordaindu zen, ia-ia 4.000 errealek guztira. Ez dakigu zer-nolako lanak izan ziren (harrizko paramentu berriak, portale-itxierak, e.a.). Gatazka amaiturik, haiek guztiak lurrera bota ziren berriro, osterara ere ahanzturan eroriz.

Horrenbestez, amaitutzat jotzen dugu, oraingoz, Hernanik bere defentsarako denboran zehar izan zituen gotorleku ezberdinei buruzko kontakizun laburra. XIX. mendeko kontakizun asalduzko eta trinkoa uzten dugu hurrengo edizioetarako.

⁷ Gerra hasi baino lehen idatzitako txostenetan, 1791. urte alderantz, zertzelada horiek ordurako nabarmenak ziren, zera aditzera ematen zelarik: "*es mui conveniente fortificar tambien el monte de Santa Barbara, situado encima del Pueblo de Ernani, de donde descubren los caminos de San Sebastian, Yrun y Navarra*".

⁸ Jesus Mari Gómez (Hernaniko Udal Artxiboa): *Guerra de la Independencia (1808-1814), Hernani ante la invasión francesa (1807-1813)* GARAn, 2008ko ekainak 23 (HERNANI Sanjoanek publizitate gehigarria).